

Gazdaságtörténet Széchenyitől a Széchenyi tervig

Az utóbbi évtizedekben egyre sanyarúbb idők járnak a hazai gazdaságtörténeti szaktudományos kutatásokra és az oktatásra. Mindenki, aki ebben a körben mozog, érezheti, hogy a központi források egyre gyérebben csörgedeznek, néhol látványosan elapadtak, a kutatásokat egyre nehezebb finanszírozni; megnőtt – korábban sem volt kicsi – az informális csatornák szerepe, ami még egyenetlenebbé teszi a forráseloszlást, s a problémákat még hosszán lehetne sorolni. Éppen ezért úgy gondolom, hogy mindig örülni kell annak, ha van intézmény vagy kiadó, amely felvállalja a piacon talán nehezebben eladható, forgalmazható, s jelentős haszonnal valószínűleg nem járó alkotásokat. S annak külön is örülnünk kell, amikor a gazdaságtörténeti ismereteknek olyan újabb kötete jelenik meg, amely az oktatáson keresztül valamilyen módon mégis csak erősítheti a múlttól szóló ismereteket, s ezen keresztül a mai értelmiségi gondolkodást. Éppen ezért tartom örvendetesnek, hogy a szegedi egyetemen megjelent Gulyás László szerkesztésében „*A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig*” című tankönyv. A könyv bevallottan a Szegedi Egyetem Mérnöki Karán tanuló hallgatóknak készült,¹ így nyilvánvalóan a recenzensnek is e funkciót szem előtt tartva kell véleményt mondania a műről.

Érdekes vonása a tankönyvnek, hogy relatíve fiatal a szerzőgárdája. Ez azért feltűnő, mert tankönyvírásba általában több évtizedes oktatási és szakirodalmi munkássággal a háta mögött szokott valaki belekezdeni, amikor már években is megjelenő nagyobb szakmai információ birtokában vagyon a szerző. Ugyanakkor egy fiatal gárda hozhat szellemi és módszertani frissességet, új szempontokat, kiemelhet olyan folyamatokat, amelyek addig elkerülték a tankönyvírók figyelmét. Egy tankönyv mindig az írásakor adott szakirodalom teljesítményét tükrözi, és persze óhatatlanul minden tankönyvnek az a sorsa, hogy a szaktudomány által majd újabb adatok kerülnek elő, újszerű elemzések készülnek, s olyan releváns eredmények jönnek létre, amelyek egy tankönyv állításait megkérdőjelezhetik. A tankönyv persze nem szakkönyv, így írásakor figyelemmel kell lenni a tanulhatóságra, a vizsgáztatás (és egyéb számonkérés) lehetőségére, a didaktikus felépítésre, s az eladhatóságra is. A tankönyvek a nyugati országokban nem is képezik a szakirodalmi munkásság részét, szakmai bibliográfiákban nem szerepeltethetők, vagyis más megítélés alá esnek, mint itthon. Az említett szerzőgárda teljesítménye nem egyenletesen oszlik el a művet illetően: a fejezetek mintegy felét Gulyás László (SZTE) írta, nagyobb egységek jutottak még Szávai Ferencnek (BCE), míg Nagy Mariann (PTE), Rab Virág (PTE) és Lendvai Edina (SZTE) egy-egy fejezetet jegyez.

A tankönyv – a címétől eltérően – az utóbbi 300 év gazdaságtörténeti folyamatait mutatja be kronologikus rendben. Egy rövid fejezet foglalkozik a 18. századdal, amit a reformkori gazdaságfejlesztő elgondolások bemutatása követ. A 3. fejezet már egy kicsit vaskosabb: az olvasó azt érezheti – s ez talán találkozik a recenzens véleményével – hogy az 1848–1914 közötti korszakot olyan időszakként tekintik a szerzők, amely a magyar gazdaság történetében a liberális gazdaságpolitika és a szabad vállalkozások megjelenése révén alapvető és hosszú távú értékeket hozott létre. S ez jól is van, hiszen nem felejthetjük el, hogy Ganz, Mechwart, Haggemacher, Jedlik, Csonka, Kandó és többiek alapozták meg a magyar ipar világhírnevét. Itt már részletes alfejezetek foglalkoznak a magyarországi mezőgazdaság és ipar kérdéseivel. Ezt követően a háborús időszak és a két világháború közötti korszak kerül terítékre. Viszonylag rövidre sikerült (mindössze 25 oldal) a szocialista korszak bemutatása, ami a stabil és hosszú távú értékek megteremtésének elmulasztása miatt még érthető is, ám a mai gazdasági valóságra való ráhatás szempontjából már nehe-

¹ Gulyás Lászlótól, a kötet szerkesztőjétől szerzett információ a PPKE 2009. novemberi konferenciáján.

zebben magyarázható. Erénye a könyvnek, hogy – ha kitekintés jelleggel is – tartalmaz egy rövid fejezetet a rendszerváltás utáni időkről, a gazdasági és politikai fontosabbnak vélt folyamatokról is; ez tudvalevőleg a tankönyvek esetében el szokott maradni.

A recenzensnek a szerkezettel kapcsolatban azért maradtak még hiányérzetei. Ilyen például a nem-piaci gazdasági rendszer működésének bemutatása az egyes nagyobb korszakokra vonatkozóan. Néha még csak-csak felbukkan egy-két olyan gazdasági jelenség, mint például a 18. századi háziipar, vagy a meglehetősen befelé forduló paraszti (családi) gazdálkodás stb., de úgy általában kimarad a kérdéskör. Hozzá teszem mindjárt, hogy általában is nagy hibája a jelenleg futó gazdaságtörténeti feldolgozásoknak, hogy az öntermelés és önfogyasztás modelljét elfelejtve, erősen elbillenve a könnyebbség felé, csak a piacilag mérhető, számokkal jól illusztrálható gazdaságot elemzik, s azt hiszik, hogy amikor azt leírják, akkor az egész magyar gazdaságot jellemzik. Pedig a mai kor emberének is nyilvánvaló, hogy a statisztikailag mérhető teljesítmény és teljes valóság között legalább 25–30%-nyi különbség van; hogy a jövedelmek legalább egyharmada nem jelenik meg semmilyen nyilvántartásban; hogy az adószámaink nem érnek semmit s még sorolhatnám. Mindez hatványozottan igaz a régi időszakokra is. A nem-piaci szféra bemutatásához antropológiai, etnográfiai stb. elemzések felhasználása kellene, kapcsolati rendszerek és hálózatok feltárására lenne szükség stb. Szintén a hiányolom a környezettörténeti szempontokat a műből, márpedig a gazdaságtörténet egy lehetséges és fontos jövőbeni irányáról van szó, ami egyben az értékértelmezéshez is kapcsolódik. El kell majd döntenünk, hogy mi a gazdasági érték: ami könnyen előállítható piaci javakat hoz létre, hozzájárul a hedonista magatartás erősödéséhez, vagy esetleg az a gazdasági magatartás minősül értéknek, amely a fenntarthatóság szempontjait előtérbe helyezve növeli a jólétet, és segít az emberiségnek a hosszú távú fennmaradásban. Nem lesz könnyű a gazdaságtörténet-írás számára a magyar múltban ilyen új típusú értékeket találni.

A tankönyvírók fontosabb forrásait nézve látható, hogy mind a szerkezetre, mind a tartalomra erőteljesen hatottak a már meglévő, s az utóbbi évtizedekben megjelent gazdaságtörténeti összefoglalók; ugyanakkor a szakirodalmi bázis jelentősen szélesedett a két, sok felsőoktatási intézményben használt alaptankönyv megjelenése óta,² s ez érdemben meg is jelenik a szegedi tankönyvben. A felhasznált szakirodalomban nemcsak a mértékadó, nagyobb monográfiákra vagy országos folyóiratokban megjelenő anyagokra bukkanunk, hanem olyan művekre is, amelyek a vidéki (így például a pécsi és a szegedi) egyetemeken a doktori iskolák műhelyeiben, vagy éppen különböző regionális konferenciák kapcsán születtek meg. Ezeknek a beemelése kétségkívül színesíti a forrásbázist, s egyben – amire nagy szükség van – oldja is a korábbi egyoldalú főváros-központú értelmezéseket. Nagyon fontos, hogy a tanulmányírók ismerik és használták is az utóbbi években készült szakmai alkotásokat. A könyv több dél-magyarországi kis esetleírása azt sugallja, hogy a szerzők és a szerkesztő tudatosan próbálta ezekkel a példákkal a magyarországi gazdaság történetének sokszínűségét bemutatni. A szakirodalmi bázis tükrözi az egyes fejezetek írójának szakmai tevékenységét, hiszen a fő fejezetek esetében ismert, hogy korábban megvédett doktori dolgozat adhatta bázisát, vagy éppen újabban elmélyült, több éves kutakodás előzte meg a pár oldalnyi összefoglalást. A recenzens persze tisztában van azzal, hogy a szellősen írt 174 oldalban összefoglalni a magyar gazdaság történetét nem könnyű feladat, hiszen óhatatlanul kimaradnak belőle olyan folyamatok és jelenségek, amelyeknek ott lenne a helyük a bemutatásnál. A könyv elején lévő szerkesztői intelmek erre részben magyarázatot adnak, hiszen rövid és tanulható alkotást akartak a hallgatók kezébe adni. A szakirodalom

² Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs, 2002. Dialóg Campus Kiadó; illetve Honvári János: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Budapest, 2006.

felhasználását a szerzők megpróbálták jelezni is a lábjegyzetek révén (ami azért tankönyvekben nem mindenhol szokás). Ebből a szempontból a mű kicsit egyenetlen, hiszen vannak fejezetek, ahol hosszú oldalakon keresztül egyetlen lábjegyzet sincs, s azt hihetnénk, hogy a szerző saját kutatásairól van szó, holott a bemutatott gazdasági jelenségek már 40 éve ismertek a szakirodalomból. Más fejezetírók ugyanakkor igen bőségesen jelölték forrásait a lábjegyzetekben.

Ha a tematikai újdonságot keressük a munkában, akkor azt kétségkívül a hazai regionális gondolatok gazdaságtörténetbe való beemelésében találhatjuk meg. Az 1945 előtti idők gazdasági folyamatait tárgyaló valamennyi fejezetben próbálkoztak a szerzők azzal, hogy a regionalizáció és a regionalitás kettősségét valahogyan megjelenítsék a munkában. Nyilván jelentős probléma, hogy ennek a részletes kimunkálása még szakirodalmi szinten is nagy kívánnivalót maga után, nemhogy egy tankönyvben. Ami jobban kimunkált szakmai szinten, az döntően a városokhoz kötődő kutatások, s ez meg is jelenik a könyvben. Kérdés persze, hogy ezek a regionális kutatások mennyire válnak majd részévé a klasszikus gazdaságtörténetnek, hiszen sokszor inkább egy adott pillanatban meglévő, földrajzos jellegű leírásokként jelennek meg, gazdaságtörténeti, térszerkezeti állapotrajzra jók, másra azonban nem nagyon. Egy azonban bizonyosnak látszik: az Európai Unióban is egyre erősödő regionális folyamatok valamennyi társadalomtudományi diszciplínára nagy hatást fognak gyakorolni, új megközelítési elveket és elemzési lehetőségeket hozva majd magukkal. A regionális kutatásoknak már sok éve elindult az intézményesedése (MTA), a jövő eldönti, hogy a gazdaságtörténet számára önálló tematikai egységek maradnak, vagy egyfajta elemzési keretet adnak. Ez látszik a tárgyalt tankönyv regionális fejezeteinél is: most még csak a fejezetek végére illesztett részek, de lehet, hogy a többszöri átírás és átgondolás eredményeképpen szervesen beépülnek majd a nagy egységekbe.

Az ötszerős tankönyv szövegének stílusa fejezetenként meglehetősen eltérő (a kihalófélben lévő olvasószerkesztő tevékenységét nem lett volna szabad megspórolni). Ami a szöveg tanulhatóságát illeti, azzal nincs is nagy baj, hiszen az esetek többségében egy könnyed, laza szöveget kap a hallgató. Vannak a szövegben kiemelések (vastagon szedve), felsorolások (egymás alá, pontokba szedve), ami újfent javítja az átláthatóságot. Megkönynyítható a hallgatói munkát, hogy a szerkesztő az egyes nagy fejezeteket illetően (néha) igénykezett hasonló jellegű tematikai egységekbe tömöríteni: vagyis kezdődik egy korszak bemutatása a politikai háttérrel, amit követ az ipar és a mezőgazdaság fejezete, s a végén ott a regionális változásokat bemutató rövid rész. Utóbbi a szocialista korszak kapcsán elmaradt, pedig itt is lehetett volna mit bemutatni, hiszen az erőszakos iparosításnak azért voltak komoly hatásai a magyar térszerkezetre, s a regionális különbségekre. A szöveget elegendő számú táblázat teszi élvezetesebbé, ahol a legtöbb esetben nem marad el az értelmezés sem. Fontosnak érzem ugyanakkor azt, hogy nem érződik a tankönyvön a politikai állásfoglalás: néhány félmondatot leszámítva a tankönyv szerzői távolságot tudtak tartani a politikai véleményektől.

A szöveg kapcsán azonban utalnunk kell arra is, hogy nagyon sok helyesírási hiba maradt a műben, főleg a központozással állt hadilábon több szerző. Szintén szemet szűrő, hogy a fejezeteket illetően rengeteget szerepel a „jellemzői” kifejezés, még akkor is, amikor folyamatokat vagy éppen struktúrákat írnak le. A 4.3. fejezet címjegyzékében a 12 alfejezetben hatszor szerepel a „jellemző” kifejezés, de később is igen gazdagon fordul elő. Az ilyen címeket nyilván át kellett volna írni. Hasonlóan gazdag a kínálat a „keretei között”; „nézzünk egy példát” stb. kifejezésekből. Szintén a stílushoz (de egyben már a szakmai kifejezések értelmezéséhez) kapcsolódik, hogy néha a fogalmak elég pongyolán vagy helytelenül szerepelnek a műben (lásd például az olyan kifejezéseket, mint például az *allodiális*, *majorság*, *pátens*, *liberális gazdaságpolitika*, *ősiség*, *zsellér*, *paraszt* stb.). A

könyv újbóli megjelenése előtt az ilyen problémákat mindenképpen orvosolni kell. A szöveghez tartozik az is, hogy vannak az egyes nagyobb fejezetekben felesleges s nem oda illő ismertetések. Csak egyre utalunk: a dualista korszak mezőgazdaságának bemutatása a természetföldrajzi adottságokkal kezdődik, holott korábban már sor került a 18. századi mezőgazdaság bemutatására; nyilván ezt a 18. század kapcsán kellett volna elkövetni, s nem a vizsgált 300 év közepén. Szintén ide tartozik, hogy nagyon sok ismétlődés van a könyvben. Ez sokszor az ötszerős jellegből is fakadhat, de másból is. Mivel a fejezetek felépítése a nagy ágazatok párhuzamosságára épül, így aztán külön alfejezetben szerzünk információt a világgazdasági válság mezőgazdasági, pénzügyi és ipari stb. hatásairól, amiből viszont a hallgató nem tudja meg, hogy a világgazdasági válság úgy általában miért jött létre, s milyen lefolyása volt. Pedig ez fontos lenne, főleg a mai időszakban, amikor az olyan fogalmak, hogy válság recesszió, konjunktúra, termelésélénkítés stb. már beépültek a mindennapjainkba. Hasonló probléma a két világháború közötti mezőgazdasági fejezet esetében, hogy itt is bemutatásra került a Trianon okozta területi változás, holott egy nagy fejezettel előbb már megismerhette azt a nyájas olvasó.

Mindazonáltal úgy gondolom, hogy a Gulyás László által szerkesztett (és részben írt) jegyzet a tanulható jegyzetek közé fog tartozni. Egy jó előadás sorozat mellett kiegészítésként a hallgatók számára jelentős információs forrást fog adni. Esetleges második megjelenése alkalmával a felsorolt hiányosságok kijavítására sort kell keríteni, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy az időközben felgyülemlett szakmai anyagoknak megfelelően még bővíthet is majd a kötet, főleg ami az 1990 utáni fejezetet illeti. Ne felejtjük el, hogy három-négy év múlva már sokkal bővebb szakirodalmi információink lesznek a 2008-2009. évi válságról, a magyar alkalmazkodásról, az EU jövőjéről, esetleg az euró lehetséges bevezetéséről stb. Reméljük, hogy gazdaságtörténeti tankönyvekre akkor is szükség lesz.

Kaposi Zoltán

KUPA LÁSZLÓ (szerk.):

***Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben.
Tanulmányok***

PTE és a Bookmaster Kft. közös kiadása, Pécs, 2009.

Napjainkban aligha találkozunk még egy olyan gyakran és széles körben használt történeti-politikai fogalommal, mint az autonómiáéval. Az említett fogalomra a napi sajtóban éppúgy rábukkanhatunk, mint a különböző irányultságú tv-adások elemző műsoraiban vagy akár a társadalomtudományokhoz kapcsolódó diszciplinák szakkönyveiben. E görög eredetű szóval utalhatunk egyebek mellett a területi önkormányzásra vagy bármely olyan szervezetre, intézményre (egyház, szakszervezet, kamarák), amelyik jelentősebb függetlenséget, önirányítást vívott ki magának az államon belül, gyakorlatilag a központi (állami) hatalommal szemben, illetve számos esetben beépülve magába a hatalomba is. Az autonómia tehát térben és időben egyaránt változik, és az öreg kontinensen az Atlanti-óceántól a Kárpát-medencén át a Kelet-európai síkságig különböző időpontokban számos helyen és formában alakult ki, mivel az autonómiára való igény és képesség általános emberi tulajdonságként értékelhető, megvalósulását pedig a történelmi-társadalmi körülmények segítik elő. Maga az Európai Unió is elismeri a kisebbségek autonómiatörekvéseit, jóllehet kezelésére mind ez ideig nem alakítottak ki még egységes normarendszert, ami azt is jelzi, hogy a fogalom értelmezésében, értékelésében a tagállamok véleménye eltérő. Már csak az említett okok miatt is széleskörű érdeklődésre tarthat számot a az említett konferenciakötet.